

Det danske landbrug i den tyske krigsøkonomi 1940-45

Samarbejdet mellem de danske myndigheder, landbrugets organisationer og den tyske besættelsesmagt havde afgørende betydning både for omfanget af fødevarerleverancer og for den generelle besættelsespolitik i Danmark under Den 2. Verdenskrig. Danmark var et udpræget særtilfælde blandt de tyskbesatte lande. Der blev ført en forholdsvis lempelig besættelsespolitik, og den danske befolkning blev ikke udsat for de samme overgreb som befolkningerne i andre lande. I denne artikel vurderes betydningen af de danske fødevarerleverancer for det tyske forbrug – faktisk og politisk.

Indledning

Da Danmark blev besat af tyske tropper den 9. april 1940 skyldtes det strategiske årsager, og der er ingen antydninger af, at økonomiske forhold spillede nogen rolle i Tysklands overvejelser forud for beslutningen om at iværksætte *Operation Weserübung*.¹ Landbrugseksperter tilknyttet det tyske ernærings- og landbrugsministerium² beregnede, at det kun ville være muligt at hente landbrugsvarer fra Danmark i 1-2 besættelsesår. Derefter ville produktionen kun dække fødevarerforbruget i Danmark.³ Baggrunden for ministeriets negative forventninger var, at da Danmark blev besat, blev det samtidig afskåret fra oversøiske leverancer af korn, foderstoffer og de fleste gødningsstoffer. Derfor måtte den animalske produktion beskæres kraftigt. Den danske fødevarerproduktion udviklede sig under besættelsen helt anderledes end forventet af de tyske eksperter, og den danske eksport af smør, flæsk og oksekød kom til at udgøre en væsentlig del af den tyske civilbefolknings forbrug. Dermed bidrog den danske landbrugsproduktion direkte til den tyske krigsøkonomi.

Inden besættelsen var Storbritannien det største marked for den betydelige danske landbrugseksport, idet stort set hele baconeksporten og omkring 75% af smøreksperten blev solgt på dette marked. Da ca. 75% af den samlede danske eksport vedrørte landbrugsvarer, var Danmark meget afhængig af dette salg til England.⁴ Dermed var situationen efter besættelsen i 1940 fundamentalt forandret, idet eksporten herefter måtte sendes til Tyskland i stedet. De danske myndigheder i Udenrigsministeriet og i organisationer tilknyttet Landbrugsrådet vidste dog helt fra starten, at Tyskland var interesseret i at købe flest mulige fødevarer i Danmark.

I denne artikel argumenteres der for, at den tyske besættelsesmagt fulgte en anden økonomisk politik i Danmark i forhold til alle andre besatte lande. Der fokuseres på, at den økonomiske kollaboration, som de danske myndigheder præsterede, sikrede et effektivt system med kontrol af fødevarerproduktion og -forbrug, der igen sikrede en betydelig fødevarereksport i alle fem besættelsesår. Endelig vises det, at de danske fødevarerleverancer efter al sandsynlighed fik afgørende betydning for den generelle besættelsespolitik i Danmark, der var langt den mest lempelige blandt alle tyskbesatte lande. Danmark var under hele besættelsen 1940-45 formelt set en neutral, suveræn stat, og den tyske besættelse blev betegnet som en *fredsbesættelse*. Dette var en afgørende forudsætning for det tætte økonomiske samarbejde, som udviklede sig imellem de to stater under besættelsen.

Den forhandlingspolitiske institution⁵

De dansk-tyske regeringsudvalg blev oprettet i 1934 med det formål at forhandle handelsaftaler mellem landene, og udvalgene fortsatte deres arbejde stort set uforandret under besættelsen.⁶ Forhandlingerne vedrørte primært mængder og priser på et overordnet niveau, mens de detaljerede leveringsaftaler om landbrugsprodukter blev indgået mellem forskellige Reichsstellen og de danske eksportudvalg. Normalt mødtes regeringsudvalgene hver tredje måned, og dette fortsatte uændret under besættelsen, men kontakten mellem udvalgenes formænd var langt mere hyppig end før besættelsen.

Hovedpersonen på den tyske side i forhandlingerne med de danske myndigheder var lederen af den handelspolitiske afdeling i Ernærings- og Landbrugsministeriet, Ministerialdirektør⁷ Dr. Alex Walter.⁸ Han blev formand for det tyske regeringsudvalg i 1936, så de danske forhandlere i regeringsudvalget og eksportudvalgene havde et meget nært kendskab til ham, da Danmark blev besat. Walters vigtigste opgave var at forhandle om importen fra Danmark, mens næstformanden i det tyske regeringsudvalg, Waldemar Ludwig fra Økonomiministeriet⁹ havde det formelle ansvar for eksporten til Danmark. Andre civile myndigheder var repræsenteret i det tyske regeringsudvalg, men det var Walter og til dels Ludwig, som var de bestemmende. Walter var tillige formand for lignende tyske regeringsudvalg under forhandlingerne med Sverige og – indtil den tyske besættelse i maj 1940 – Holland. Desuden var han før krigen medlem af flere andre tyske regeringsudvalg i Sydøsteuropa.¹⁰ Hans direkte overordnede var Staatssekretär¹¹ Herbert Backe, der under den tyske Fireårsplan var ansvarlig for forberedelsen af landbrugspolitikken i det tyske *Grossraum*. Fra maj 1942 var Backe fungerende ernærings- og landbrugsminister – en post han fra april 1944 også formelt havde. Backe var hovedmanden bag den såkaldte *Hungerplan*, hvor han i december 1940 beregnede, hvor

mange millioner sovjetiske indbyggere, der måtte dø af sult, når Tyskland besatte Sovjetunionen, for at Tyskland kunne få tilført fødevarer.¹² Dermed havde Walter en meget magtfuld støtte, og alt tyder på at Backe accepterede alle væsentlige økonomiske beslutninger vedrørende dansk produktion, forbrug og eksport. I sine erindringer har præsidenten i Landbrugsrådet, Henrik Hauch, gjort klart, at han mødte Herbert Backe mange gange før og under besættelsen, og at han opfattede ham som en energisk, aktiv og kompetent mand, der var en gammel ven af Landbrugsrådet. Hauch tillagde Backe stor betydning i forhold til den tyske økonomiske politik i Danmark før og under krigen.¹³ Det var afgørende i forhold til det meget vigtige interministerielle udvalg, *Handelspolitischer Ausschuss*, hvor Walter løbende berettede om handelspolitiske og økonomiske forhold i Danmark, og hvor der jævnligt blev truffet beslutninger om, hvilken økonomisk politik der skulle føres.¹⁴

Walter og hans overordnede i Ernærings- og Landbrugsministeriet kontrollerede ikke blot det tyske regeringsudvalg, men også de Reichsstellen, der er vist i figur 1. Disse var helt underlagt ministeriet, og forud for forhandlinger med de danske eksportudvalg modtog forhandlerne i Reichsstellen detaljerede instrukser. Forhandlerne i Reichsstellen skulle altid rapportere til Walter, eftersom han og hans overordnede kontrollerede alle vigtige beslutninger. På den måde var den tyske side meget hierarkisk, med Staatssekretär Herbert Backe som øverste beslutningstager og Alex Walter som hans underordnede, der havde ansvaret for den praktiske gennemførelse.

I det danske regeringsudvalg havde embedsmænd i Udenrigsministeriet ledelsen, og formanden var kontorchef Matthias Wassard.¹⁵ Desuden deltog repræsentanter fra forskellige andre ministerier, herunder Landbrugsministeriet, mens der normalt ikke var repræsentanter fra erhvervsorganisationerne. Handelsforhandlingerne i Berlin i maj 1940 var en væsentlig undtagelse, idet repræsentanter fra erhvervsorganisationerne deltog i disse regeringsudvalgs-møder. Forud for de dansk-tyske regeringsudvalgsmøder blev der afholdt en række møder med deltagelse af embedsmænd fra forskellige ministerier og af repræsentanter fra erhvervsorganisationerne med det formål at udarbejde en liste med danske ønsker, der kunne forelægges de tyske forhandlere.

På den måde indgik de dansk-tyske regeringsudvalg under hele besættelsen fra 1940 til 1945 nærmest normale internationale handelsaftaler under de højst unormale forhold, fordi Danmark fortsat formelt set var en suveræn stat. Fra begge sider så man en fordel i at holde denne illusion kørende, og modellen fortsatte derfor gennem alle fem besættelsesår.

Detaljerne i handelsaftalerne blev som nævnt klaret gennem forhandlinger mellem forskellige Reichsstellen og eksportudvalgene. Eksportudvalgene var officielt underlagt Landbrugsministeriet, men de blev i realiteten styret og

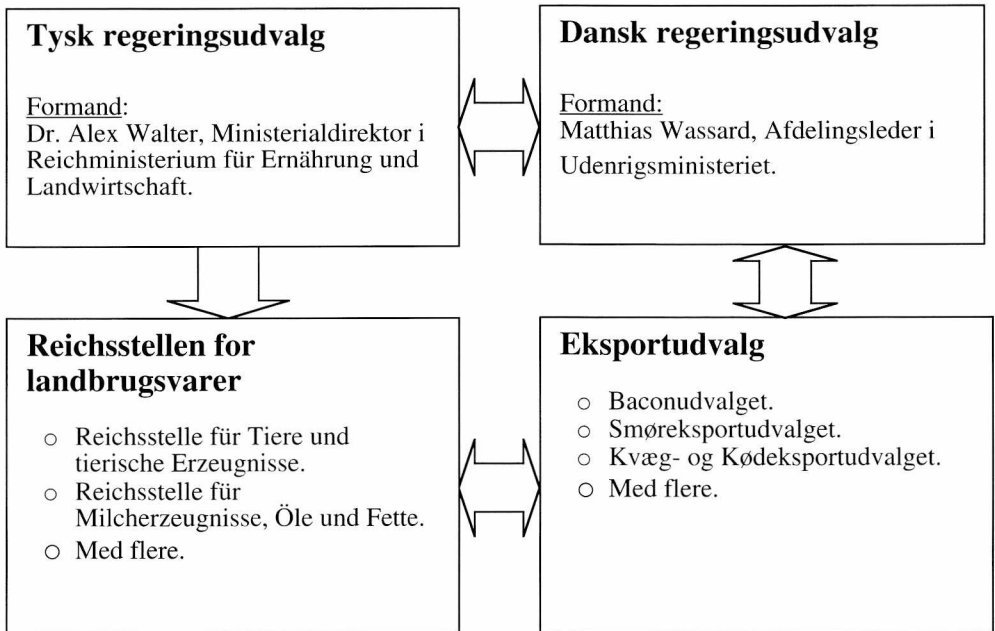

Fig. 1. Forholdet mellem dansk-tyske forhandlingsudvalg i 1930'erne og under besættelsen.

kontrolleret af organisationer under Landbrugsrådet. Eksportudvalgenes daglige administration fandt sted i Landbrugsrådet – bortset fra Smørekseksportudvalget, der administreredes af Mejeriforeningen i Aarhus – og alle udvalgenes formænd var medlemmer af Landbrugsrådets præsidium. På den måde koordinerede og organiserede præsidiet udvalgenes politik i forhold til den danske regering og de tyske forhandlere.

Det var da også Landbrugsrådet, der tilbage i november 1932 rettede henvendelse til landbrugsminister Kristen Bording for at få oprettet centrale organer til at kontrollere og regulere produktionen og eksporten. Ministeren sikrede gentagne gange i løbet af 1930'erne, at eksportudvalgene fik monopol på eksport af landbrugsvarer via Rigsdagens vedtagelse af fortløbende eksportlove.¹⁶ I september 1939 lovede Bording Landbrugsrådet, at eksportudvalgene fremover ikke blot skulle have monopol på eksporten af landbrugsvarer, men at de desuden blev bemyndiget til at forhandle prisaftaler med Reichsstellen.¹⁷ Derfor havde eksportudvalgene, der altså var ledet og kontrolleret af landbruket, retten til at forhandle eksportpriser på fødevarer med Reichsstellen i perioden mellem september 1939 og juni 1941. Det var en afgørende grund til, at

Fig. 2. De ældre herrer på billedet er Landbrugsrådets præsident, Henrik Hauch (t.v.), og den socialdemokratiske landbrugsminister Kristen Bording (t.h.). Op gennem 1930'erne og under besættelsen havde de to et tæt og fortroligt samarbejde, som sikrede et meget fasttømret politisk fællesskab om landbrugspolitikken. Hauch sikrede opbakning i Landbrugsrådet og Venstre, mens Bording var garant for Socialdemokratiets støtte. Aksen mellem de to var afgørende for, at andre grupper og andre synspunkter blev holdt ude fra den landbrugspolitiske dagsorden. Kilde: Sigurd Elkjær, Kr. Bording. Hans oprindelse udvikling og gerning, København 1951.

priserne på fødevarer steg meget markant det første besættelsesår. De tyske myndigheder ønskede at stimulere bestemte dele af produktionen – primært mælkeprodukter – ved at lade priserne stige betydeligt. De danske landmænd havde en tilsvarende interesse i højere priser for at sikre indtjeningen.

Dr. Frantz Ebner var under besættelsen økonomisk kommitteret ved det tyske gesandtskab i København. Før besættelsen var han Ministerialrat, det vil sige sekretær, i den handelspolitiske afdeling i Ernærings- og Landbrugsministeriet med Walter som sin direkte overordnede. Selv om han som tilknyttet gesandtskabet officielt var underlagt Auswärtiges Amt, havde han fortsat meget tæt forbindelse til sine tidligere overordnede i Ernærings- og Landbrugsministeriet.¹⁸ Den 14. juni 1940 sendte Ebner et telegram til Auswärtiges

Amt¹⁹, hvor han meddelte at præsidenten og generalsekretæren i Landbrugsrådet, Henrik Hauch og Arne Høgsbro Holm, ønskede at etablere direkte kontakt til Walter for at forhandle priser på landbrugets eksportvarer.²⁰ Ebner forklarede, at Hauch og Høgsbro Holm havde ringe tillid til forhandlerne i regeringsudvalget i dette spørgsmål, hvorfor de ønskede direkte forhandlinger med Walter uden indblanding fra det danske udenrigsministerium. Ebner anbefalede, at Walter kontaktede ledelsen af Landbrugsrådet via Landbrugsministeriet som officielt kontrollerede eksportudvalgene. Den 24. juni 1940 svarede Walter i et brev til Ebner, at han var enig i, at priserne på fødevarer skulle stige markant, og at han var opmærksom på de forskellige interesser mellem regeringsudvalget og eksportudvalgene. Han afsluttede sit brev med at understrege, at prisforhandlingerne fremover ville finde sted mellem Reichsstellen og eksportudvalgene.²¹ Derved blev den direkte kontakt mellem Walter og Landbrugsrådet sikret, og den meget afgørende prisforhandlingsret blev samtidig taget fra det danske regeringsudvalg. Det medførte, at der var betydelige uoverensstemmelser mellem Udenrigsministeriet, Landbrugsministeriet og Landbrugsrådet, også efter at eksportudvalgene den 9. juli 1941 fik frataget prisforhandlingsretten.²²

Den danske regering accepterede prisstigninger på fødevarer, hovedsageligt fordi den frygtede, at de lave priser i april 1940 kunne føre til et så stort fald i landbrugsproduktionen, at den danske befolknings fødevarerforsyning kunne blive truet. På et møde den 6. marts 1941 forklarede den socialdemokratiske landbrugsminister over for Landbrugsrådets præsidium, at regeringen kort efter besættelsen havde støttet prisstigninger for at sikre en maksimal produktion, men at den nu måtte forhindre yderligere prisstigninger. De danske forbrugerpriser var da også på det tidspunkt steget markant med ca. 30% for smør, ca. 40% for svinekød og ca. 100% for oksekød. Priserne på okse- og svinekød af dårlig kvalitet blev 2-3 gange dyrere i løbet af de to første besættelsesår.²³ En anden grund til at eksportudvalgenes prisforhandlingsret eksisterede frem til sommeren 1941 var, at Venstre – der jo var med i samlingsregeringen, og som havde tæt tilknytning til Landbrugsrådet – bekæmpede alle forsøg på at fjerne eksportudvalgenes vidtgående beføjelse. Således var Landbrugsrådets præsident, Henrik Hauch, samtidig et ledende rigsdagsmedlem for Venstre, og han var minister i den første samlingsregering fra 10. april – 8. juli 1940. Besættelsen igennem var hans indflydelse på Venstres landbrugspolitik meget betydelig.

Handelsforhandlingerne²⁴

Den 15. maj 1940 fandt et afgørende møde sted i det tyske Ernærings- og Landbrugsministerium med Backe for bordenden. Dagsordenen var helt kort *Dänemark*.²⁵ Sammen med Walter opstillede Backe en plan for, hvordan den

danske landbrugsproduktion skulle omlægges, så besætningerne med svin og fjerkræ blev reduceret meget betydeligt, mens malkekvægsbesætningerne skulle opretholdes nogenlunde uændret. Disse mål for besætningsstørrelserne svarede fuldstændigt til Landbrugsrådets ønsker, som var blevet forhandlet på møder i begyndelsen af maj 1940 mellem danske og tyske landbrugseksperter.²⁶ Walter og Backe understregede på mødet, at det ikke ville nytte noget at gennemtrumfe ændringerne ved hjælp af kontrol og tvang, fordi det ikke ville føre til de ønskede resultater. Man mente også, at det kun var muligt at indføre fødevarerationer i Danmark, hvis befolkningen havde en åbenlys interesse i det, fordi den så frivilligt ville acceptere det. I stedet skulle der gennemføres et system med differentierede priser på de forskellige fødevarer, hvor landmændene i deres egen interesse ændrede produktionen og beskar besætningerne som ønsket. Priserne på svinekød var allerede høje, hvorfor de forblev uændrede, mens priserne på mælkeprodukter steg meget hurtigt. På den måde lykkedes det de tyske myndigheder at få gennemført de ønskede produktionsændringer samtidig med, at de stimulerede landmændene til at maksimere produktionen gennem markante generelle prisstigninger på fødevarer.

I begyndelsen af november 1940 blev de første årlige handelsforhandlinger under besættelsen om den danske fødevarereksport til Tyskland afholdt. Igen må det understreges, at disse mellemstatlige handelsforhandlinger var helt enestående blandt alle tyskbesatte lande. Selv om de to sider under forhandlingerne ikke var lige, idet Tyskland havde magten til at gennemføre den politik, det ønskede, er der kun få eksempler på, at de tyske forhandlere gennemtvang deres krav. I stedet forsøgte de at indgå aftaler, som begge parter var interesseret i at gennemføre. Det var deres mål i november 1940, som det var de følgende år. På det tidspunkt, hvor handelsforhandlingerne startede, var den tyske prispolitik gennemført, og besætningerne var tilpasset som ønsket af Landbrugsrådet og af de tyske myndigheder. Samtidig var der troværdige opgørelser over den danske høst, så det var muligt for landbrugseksperter fra begge sider at foretage nogenlunde sandsynlige beregninger over det kommende års produktion. På den baggrund var det også muligt at beregne, hvor stort det danske fødevarerforbrug ville blive, og hvor meget der ville kunne eksporteres.

Overordnet betragtet var de danske forhandlere og myndigheder interesseret i, at det i handelsaftalen blev besluttet, og at der til Tyskland skulle eksporteres en så lille mængde fødevarer som muligt. Det skyldtes deres frygt for, at for store aftalte mængder kunne medføre en kraftig indskrænkning af den danske befolknings forbrug, hvis produktionen viste sig at blive mindre end forventet. På den anden side havde de tyske myndigheder en klar interesse i, at beregningerne for produktion og eksport var så høje som muligt.²⁷ Det var situationen i både 1940 og de følgende år.

På dansk side fandt en række møder sted mellem embedsmænd fra forskellige ministerier og repræsentanter fra eksportudvalgene og Landbrugsrådet, før forhandlingerne med det tyske regeringsudvalg startede. Bording bad eksportudvalgene foretage de ønskede beregninger over produktion, indenlandsk forbrug og eksport det følgende høstår, men bad dem samtidig om at foretage forsigtige skøn. Formændene for eksportudvalgene var meget modvillige, fordi de mente, at årlige beregninger var alt for risikable og usikre. Beregningerne var derfor meget forsigtige, og Byriell og Overgaard, der var formænd for henholdsvis Baconudvalget og Smørekseportudvalget, nægtede helt enkelt at udarbejde beregninger for en længere periode end seks måneder.²⁸

På tysk side blev der foretaget en række væsentlige overvejelser, inden forhandlingerne mellem regeringsudvalgene startede. Ebner udarbejdede den 22. oktober 1940 et forslag til den tyske politik under forhandlingerne, som blev accepteret af Backe to dage senere på et møde med Ebner og Walter.²⁹ Det skulle i handelsaftalen sikres, at den danske regering garanterede for leveringen af de aftalte fødevarer til Tyskland. Når de aftalte mængder var leveret skulle det derefter være op til den danske regering at afgøre, hvad der skulle ske med den øvrige del af produktionen. På den måde var det op til den danske regering at afgøre, om der skulle indføres fødevarerationer i Danmark for at begrænse forbruget, fordi det derved ville blive muligt at eksportere til andre lande end Tyskland. Ved at give danskerne denne mulighed kunne der til fordel for den danske produktion importeres vigtige råvarer, maskiner, kemikalier med videre, som ikke kunne leveres fra Tyskland. Ebner påpegede samtidig, at importen af disse varer fra forskellige tredjelande var til lige så stor fordel for Tyskland, idet den øgede produktion i væsentlig grad ville blive eksporteret. Ebners forslag faldt dermed i direkte forlængelse af de retningslinier, som blev givet af Backe på mødet den 15. maj 1940 i Ernærings- og Landbrugsministeriet.

Handelsaftalen, som blev underskrevet den 7. november 1940 med faste eksportmængder på fødevarer, løb kun et halvt år frem til den 31. marts 1941. Selv om de tyske forhandlere således accepterede en kortere aftale end ønsket, var de godt tilfredse alligevel, fordi eksporten var så stor, at det danske fødevarerforbrug nødvendigvis måtte falde. Den danske regering gennemførte en smørrationering og andre midler til at begrænse forbruget af svine- og oksekød, fordi de mængder, som derved blev sparet, kunne eksporteres til Sverige og Schweiz. Da den ugentlige smørration i foråret 1942 blev beskåret yderligere fra 350 gram til 300 gram pr. person, blev det tilmed aftalt, at Danmark havde ret til at eksportere den sparede mængde til andre lande end Tyskland.³⁰ Ved at kontrollere produktion og indenlandsk forbrug frem til september 1944, hvor det danske politi blev arresteret, sikrede de danske myndigheder et meget effektivt system.

En af det danske politis opgaver var at kontrollere produktionen og forbruget. Da besættelsesmagten fjernede politiet, havde den ikke selv ressourcer til at erstatte dette kontrolarbejde, og grundlaget for en eskalerende sortbørsøkonomi var skabt. Imidlertid blev fødevarer næsten ikke handlet på det sorte marked i Danmark. De danske myndigheder mistede aldrig kontrollen med prislovene, og rationeringerne blev generelt overholdt.³¹ Samtidig betød ordningen, at besættelsesmagten stort set slap for at anvende tysk administrativt personale i Danmark.³²

I en rapport fra den 9. december 1940 til alle de centrale økonomiske myndigheder i Berlin, som deltog på møderne i Handelspolitischer Ausschuss, forklarede Ebner om handelsaftalen for høståret 1940-41. Han gav her udtryk for stor begejstring over resultaterne.³³ Baggrunden for hans begejstring var at *die Produktions- und Lieferfreudigkeit der dänischen Landwirtschaft* var blevet opretholdt, og at de danske myndigheder – regeringen og landbrugets organisationer – havde accepteret at kontrollere det indenlandske fødevarerforbrug til fordel for begge parter. Samtidig påpegede Ebner, at de forventede eksportmængder afhang af, at 1) Tyskland eksporterede flere råvarer, maskiner med mere til Danmark, og at 2) der var politisk stabilitet i Danmark, hvilket betød, at besættelsesmagten skulle undlade at gennemtrumfe indsættelsen af en nazistisk regering eller en regering med nazistiske ministre. Første del af udtrykket *Produktions- und Lieferfreudigkeit der dänischen Landwirtschaft* kan oversættes til *produktions- og leveringsvillighed*, mens ordet *Landwirtschaft* betegner både de enkelte landmænd og landbrugets organisationer. Dette udtryk var nærmest et mantra i talrige indberetninger til Berlin fra gesandtskabet i København. Det er vigtigt at understrege, at vendingen ikke blot var en tom kliché, men at besættelsesmagten foretog en række konkrete beslutninger, der skulle sikre landmændenes *Lieferfreudigkeit*.

Walter udtrykte den samme opfattelse som Ebner i en rapport fra februar 1941.³⁴ Samtidig noterede han, at Tyskland måtte hjælpe den danske regering med at sikre, at forbrugerpriserne på fødevarer blev holdt i ro, fordi der ellers ville være fare for social uro. Han anbefalede derfor, at de fremtidige priser på danske import- og eksportvarer blev holdt konstante. Han anvendte samme argumentation på møder i Handelspolitischer Ausschuss i første halvår af 1941.³⁵

Der blev også udtrykt begejstring på den danske side for de resultater, der blev opnået i handelsaftalen. I udkastet til en tale, som udenrigsminister Erik Scavenius skulle holde i Rigsdagen den 15. november 1940, blev det påpeget, at det var i dansk interesse, at der blev indgået en langfristet aftale.³⁶ Derved blev befolkningens fødevarerforsyning sikret det følgende år, mens andre lande som Belgien, Frankrig, Spanien og Finland allerede oplevede mangel på mad. Som den eneste del af udkastet blev denne del slettet i den endelige tale. Den mest

Fig. 3. Tyskere under kontrol på svineslagteri. Billedet med de tyske kontrollanter på et slagteri er et af de eneste af denne type. Under besættelsen sikrede landbrugsorganisationerne under Landbrugsrådet og den danske myndigheder, at der var effektiv kontrol med produktion og forbrug af fødevarer. Dette var afgørende for, at der blev leveret betydelige fødevaremængder til Tyskland. Samtidig slap besættelsesmagten stort set for at anvende ressourcer på den civile administration i Danmark. Kilde: Frihedsmuseet.

sandsynlige grund er, at Scavenius ikke offentligt ønskede at fortælle besættelsesmagten, at den danske regering var godt tilfreds med aftalen, fordi det ville stille de danske myndigheder i en meget dårlig position, hvis produktionsfaldet viste sig større end forventet. Derved kunne det blive vanskeligt at overholde leveringsforpligtelsen uden at beskære det danske forbrug. En anden mulig forklaring er, at han ikke ønskede at fortælle den tyske regering eller regeringerne i andre europæiske lande, at fødevarerituationen i Danmark var meget tilfredsstillende sammenlignet med andre lande.

I juni 1941 sendte Ebner en ny rapport til Berlin, hvor han berettede om den økonomiske udvikling i Danmark.³⁷ Han påpegede, at Danmark leverede et væsentligt fødevarerbidrag til Tyskland, som var betydeligt større end forven-

tet af de tyske landbrugseksperter umiddelbart efter besættelsen. Han noterede igen, at det var vigtigt, at Tyskland eksporterede flere varer til Danmark, specielt af gødningsstoffer, fordi en øget produktion i Danmark ikke ville medføre øget forbrug, hvilket var tilfældet i andre lande. Grunden til hans opfattelse var, at en effektiv dansk kontrol af produktionen og forbruget samt de høje forbrugerpriser forhindrede et stigende dansk fødevarerforbrug.

Den danske produktion og eksport af smør og svinekød oversteg da også alle forventninger i høståret 1940-41. Omvendt var eksporten af kvæg og oksekød langt mere beskedent end beregnet i efteråret 1940, fordi landmændene næsten ikke reducerede kvægbesætningerne. Selv om Danmark således kun delvist opfyldte leveringsforpligtelsen i handelsaftalen for høståret 1940-41, havde de danske myndigheder vist deres vilje til at kontrollere og begrænse det indlandske forbrug. Det var tydeligvis afgørende for, at de tyske forhandlere – med Walter i spidsen – havde stor tillid til deres modpart. Da den danske høst i 1941 viste sig at være meget dårlig, accepteredes det derfor, at landbrugseksporten i det følgende høstår ville falde markant. Danske og tyske beregninger over den animalske produktion i 1941-42 var meget forskellige, idet de danske forventninger til produktionen var en del under de tyske eksperters beregninger.³⁸ I forlængelse heraf er det interessant, at der var fuldstændig overensstemmelse mellem skønnene over det danske forbrug af smør og svine- og oksekød, og at det ikke var et emne, der blev drøftet overhovedet. Efter flere møder med diskussioner af de forskellige forventninger til produktionen, anførte Walter meget pragmatisk, »... at hvordan man end lavede Kalkulationerne, blev den faktiske Produktion jo ikke større af den Grund; Protokollen maatte denne Gang formuleres paa den Maade, at det danske og det tyske Skøn stilledes op over for hinanden. De afgivne Tal skulde ikke paa nogen Maade være bindende...«³⁹

Derved løstes problemerne efter den dårlige 1941-høst. Det viser, at Walter havde stor tillid til samarbejdet med de danske myndigheder, og at han troede på, at Danmark i egen interesse ville producere og eksportere mest muligt. Det viser også, at han havde en meget grundlæggende viden om dansk økonomi, og at han havde indset, at både produktion og eksport måtte falde det kommende år. Endelig viser det, at begge parter var meget interesseret i, at den forhandlingspolitiske institution mellem regeringsudvalgene blev opretholdt. Hvis der ikke blev indgået et kompromis, ville der for den tyske regering ikke være nogen grund til at lade Walter og regeringsudvalget blive ved magten i Danmark.

Ebner sendte den næste omfattende rapport til Berlin i slutningen af januar 1942.⁴⁰ Igen var han meget positiv, og for første gang blev den danske landbrugseksport relateret direkte til den tyske civilbefolknings fødevarerforbrug. Han understregede det imponerende i, at et lille land med ca. fire millioner

indbyggere ikke alene kunne brødføde sin egen befolkning, men samtidig forsyne Tyskland med betydelige fødevaremængder. Han beregnede, at den danske eksport af smør og svine- og oksekød udgjorde mere end en måneds tysk forbrug. Beregningerne var baseret på en tysk befolkning på 90 millioner mennesker og en egentlig ration pr. person på 125 gram smør og 400 gram svine- og oksekød. Som vist nedenfor passer beregningen nogenlunde med et skøn, hvor den danske eksport sættes i forhold til efterkrigsopgørelser over det tyske forbrug.⁴¹ Dermed begyndte Ebner fra starten af 1942 at formidle betydningen af den danske landbrugseksport på en meget pædagogisk måde. Den var ikke misvisende, men udpræget positiv og ganske manipulerende. Det er indiskutabelt, at Ebner og Walter havde en fælles interesse i at fremlægge resultaterne i Danmark så positive som muligt, fordi det kunne styrke Walters position i Berlin. Rigsbefuldmægtiget Renthe-Fink havde en tilsvarende interesse, fordi fødevareeksporten fra Danmark var med til at sikre, at han og *Auswärtiges Amt* kunne blive ved magten i Danmark. På et tidspunkt, hvor den danske fødevareeksport faldt markant, var det derfor vigtigt at illustrere, at det hidtidige danske bidrag havde haft stor betydning for det tyske forbrug. Det var også væsentligt at understrege, at oprindeligt havde de tyske eksperter ikke forventet nogen landbrugseksport fra Danmark efter 1-2 besættelsesår.

Tilsyneladende steg Görings interesse for den tyske civilbefolknings fødevaresituation i løbet af 1942. Den 6. august 1942 arrangerede han en konference med højtstående repræsentanter fra de besatte områder, hvor han udtrykte sin stærke utilfredshed med de hidtidige leverancer af mad til Tyskland. Derfor krævede han, at der fremover skulle leveres betydeligt større mængder.⁴² Hans krav ville medføre, at befolkningerne i de besatte områder måtte sulte for at sikre den tyske befolkning mod fødevaremangel. Danmark blev *ikke* drøftet på konferencen, hvilket indicerer, at Ebner, Walter og Renthe-Fink lykkedes med at overbevise de centrale tyske myndigheder i Berlin om, at der blev eksporteret maksimalt. Denne udlægning bekræftes af, at Backe på konferencen bakkede op bag Görings krav, men uden at inddrage Danmark.

Høståret 1941-42 var meget dårligt sammenlignet med produktionen og eksporten før og efter, og årsagen var den lave høst i 1941. Det viste sig at være det eneste år under besættelsen, hvor høsten var under det normale. De øvrige år, og specielt fra 1942 og senere, var høsten bedre end gennemsnittet i 1930'erne. Landbrugsminister Bording beskrev efter krigen, at dette var en »... en ren Guds Lykke«. I forlængelse heraf udtalte han, at »...endnu et daarligt Høstaar vilde utvivlsomt have medført tyske Krav om en væsentlig Nedsættelse af vore Rationer. De fire gode Høstaar har givet Landbruget store Indtægter, men har tillige for Samfundet som Helhed været af den største Værdi baade indadtil og udadtil.«⁴³

Dermed antydede Bording kraftigt, at de gode høstresultater havde sikret forhandlingsinstitutionen. Samtidig sikrede det, at det danske fødevarerforbrug var nogenlunde konstant under besættelsen. Selv om det naturligvis er en kraftig forenkling, havde han alligevel fat i en vigtig pointe. Efter høsten i 1942 begyndte fødevarerproduktionen at stige, og det samme gjorde eksporten. Derfor kunne Ebner og Walter henvise til denne stigning i deres rapporter til Berlin og på møderne i Handelspolitischer Ausschuss. De kunne understrege, at selv om eksporten havde været meget lav i 1941-42 grundet specielle omstændigheder, så steg produktionen og eksporten igen.

Det er vigtigt at gøre klart, at det danske forbrug af brød, smør, flæsk og oksekød næsten var konstant under besættelsen, og at det stort set svarede til forbruget før og efter krigen.⁴⁴ Derfor blev produktionsændringerne overført til eksporten, der varierede tilsvarende. Det var på den baggrund ingen overdri-velse, når Walter i juli 1942 udtalte, »... at Hjemmemarkedets normale Forsyning skal gaa forud for Eksporten; man er interesseret i, at der ikke indtræder midlertidig Knap-hed her i Landet navnlig paa Kød og Æg, da en saadan Knap-hed erfaringsmæssigt vil blive tilskrevet en for stor Eksport til Tyskland...«⁴⁵

Det er ingen tilfældighed, at udtalelsen faldt i sommeren 1942, idet produktionen af svinekød i den periode var så lav, at den dårligt kunne dække det danske forbrug. Han ønskede at bekræfte den tyske politik over for de danske myndigheder og forklare, at Tyskland ikke ønskede at kræve lavere danske rationer og større eksport.

Handelsforhandlingerne for 1942-43 foregik i november 1942, og en aftale blev underskrevet den 13.-14. november.⁴⁶ Sammenlignet med aftalen det for-gående år er det slående, at de danske og tyske beregninger over produktion og dansk forbrug stort set var identiske. Tilsyneladende var der få diskussioner før aftalen blev underskrevet, men det er noteret, at de tyske forhandlere forventede, at der ville blive eksporteret 100.000 tons svine- og oksekød. Det var langt mere end de danske forhandlere i regeringsudvalget og i eksportud-valgene anså for muligt. Fra tysk side forklarede man ikke, hvorfor de mente, det var muligt, at Danmark kunne levere en så stor mængde, når de var enige med danskerne i beregningerne af produktion og forbrug. På den baggrund meddelte Wassard utvetydigt, at den danske regering ikke ville garantere for en så stor eksport af svine- og oksekød.

Kort efter underskrivelsen af handelsaftalen blev der sendt en ny rapport fra det tyske gesandtskab i København til Auswärtiges Amt angående dansk økonomi.⁴⁷ Formelt set blev rapporten skrevet af Werner Best, som kort tid for-inden havde afløst Renthe-Fink som Rigsbefuldmægtiget i Danmark. I virke-ligheden var det utvivlsomt Ebner, der var forfatteren. Rapporten var endnu en positiv beskrivelse af de danske fødevarerleverancers betydning for den ty-

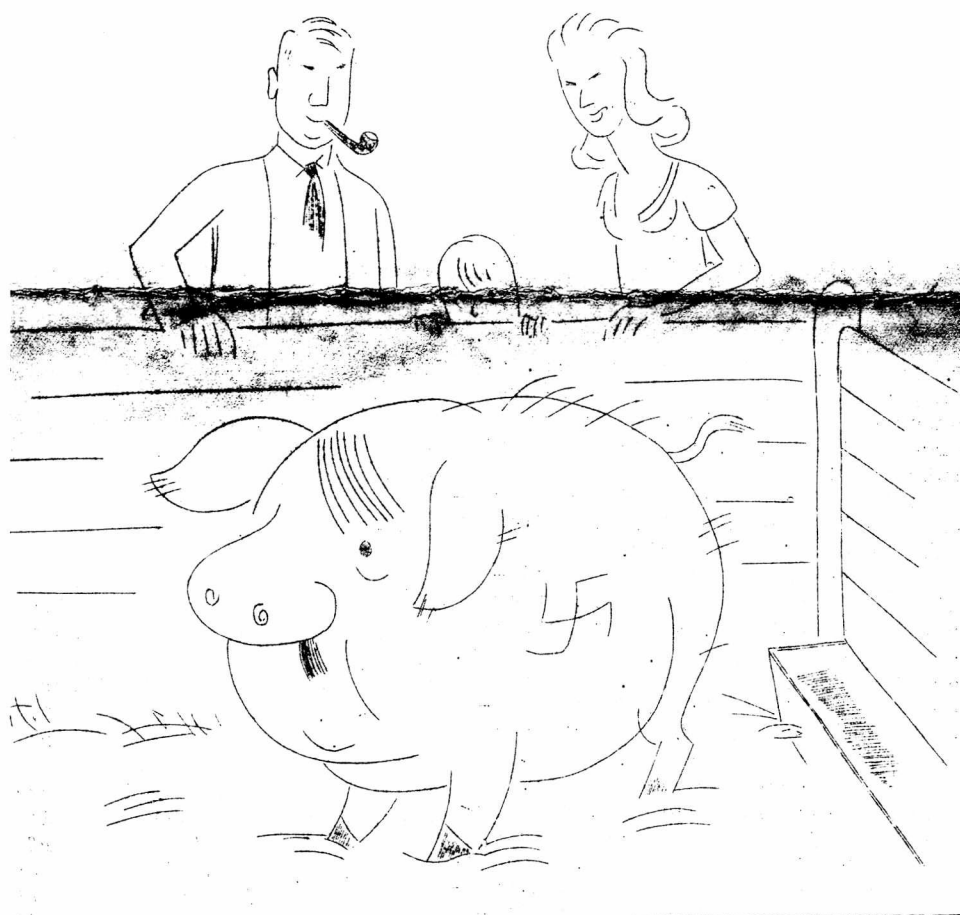
ske civilbefolknings fødevareforbrug. Det blev beregnet, at den danske eksport af smør, flæsk og oksekød i 1942-43 havde sikret omkring tre ugers tysk forbrug. Det er lidt mere, end hvis den danske eksport sættes i forhold til efterkrigsopgørelser over det tyske forbrug i samme periode. I rapporten blev det også påpeget, at Danmark leverede andre fødevarer til Tyskland, herunder 80.000 tons fisk, ligesom der blev eksporteret store mængder sukker til Norge og Finland, som igen aflastede de tyske sukkerleverancer til disse lande. Endelig konkluderedes det i rapporten, at fødevareeksporten fra Danmark var større end eksporten fra Ukraine og andre tyskbesatte lande.

Da Walter returnerede til København i december 1942, blev de tyske krav til eksporten af svine- og oksekød taget op igen. Som noget nyt beregnede han Danmarks samlede forbrug af flæsk og oksekød, hvilket inkluderede landmændenes forbrug af disse varer. Det var lovligt for landmændene at slagte svin og kvæg til deres eget forbrug, og besættelsesmagten ønskede ikke at ændre dette. Man forventede, at et forbud mod hjemmeslagtninger kun ville medføre stigende sort økonomi, og at det ville skade bøndernes *Produktions- und Lieferfreudigkeit*. I stedet forsøgte man at overbevise de danske myndigheder om, at det var i dansk interesse at begrænse landmændenes forbrug. Det blev overladt til den danske regering at afgøre, hvilke midler der skulle tages i anvendelse, men der var fra tysk side modvilje mod rationeringer, fordi man ikke troede på, at det kunne gennemføres.⁴⁸ De danske forhandlere argumenterede med, at ingen kendte omfanget af landmændenes forbrug, og at det derfor ikke var rimeligt at inddrage dette forbrug under forhandlingerne. Der er da heller ingen sikre beregninger af de danske landmænds forbrug af hjemmeslagtede svin. A. P. Jacobsen beregnede i januar 1943, at hjemmeproduktionen af svin var omkring 40.000 tons årligt, hvilket svarede til 50% af det officielle danske forbrug. Danmarks Statistik beregnede efter krigen, at antallet af hjemmeslagtede svin steg under besættelsen, og at det udgjorde mellem 50 og 70% af det officielle danske forbrug.⁴⁹ Emnet var genstand for gentagne drøftelser i de kommende måneder, og de danske forhandlere udtrykte adskillige gange, at det ikke ville være muligt at eksportere 100.000 tons svine- og oksekød, specielt ikke uden danske rationeringer. Samtidig argumenterede Wassard med, at store mængder fødevarer blev eksporteret ulovligt til Tyskland, fordi tyske soldater medbragte eller sendte mad sydpå. Walter erkendte at dette fandt sted, og at det skulle stoppes. I marts 1943 foreslog han derfor, at der blev indført et system med forbrugerkort på flæsk og oksekød, som både ville være til tysk og dansk fordel. Han forklarede, at han fortsat var imod egentlige fødevarerationeringer, men at han omvendt var interesseret i at få kontrol med de tyske soldaters ulovlige forbrug. Derfor foreslog han, at »...de danske Statsborgere ogsaa ved Køb i Butikkerne skulde fremvise et eller andet Papir«, fordi

det ellers ikke ville være muligt at få de tyske militære myndigheder i Danmark til at acceptere, at de skulle handle mod aflevering af kundekort.⁵⁰ Den danske regering fik på den måde serveret et argument for at indføre kundekort, som begrænsede det danske forbrug til 80% af det normale, fordi besættelsestroppersnes forbrug i samme forbindelse kom under kontrol. Samtidig mente de danske myndigheder, at kundekortordningen var et afgørende middel til at forhindre, at der blev gennemført skrappe rationeringer. På et fortroligt pressemøde den 23. maj 1943 i Landbrugsrådet var det da også eksakt de argumenter, Høgsbro Holm anvendte, da han skulle forklare de udvalgte journalister, hvorfor forbrugerkortene var til fordel for den danske befolkning. Han bad samtidig journalisterne om i fortrolighed at videregive disse argumenter til deres kontakter.⁵¹ Igen er det interessant at notere, at da der blev indført en slags kød rationering, var det den danske regering, der gennemførte den. Walter regnede fortsat kun fødevarer rationeringer som et realistisk middel, hvis der var en dansk interesse i, at det blev gennemført. På den måde havde han tillid til, at det danske forbrug af flæsk og oksekød ville blive begrænset uden et stigende sort marked, hvilket ville have været konsekvensen, hvis han havde krævet en skrap rationeringsordning gennemført. Det passer med, at Ebner i sin rapport fra 24. november 1942 understregede, at rationeringer kun skulle gennemføres »... wenn sie wirklich etwas einbringen würde...«⁵²

I april 1943 blev der sendt en ny rapport fra gesandtskabet i København, og igen er Ebner den sandsynlige forfatter til de økonomiske afsnit.⁵³ Betydningen af de danske fødevarerleverancer blev her understreget endnu tydeligere end tidligere, idet opfattelsen var, at de tyske rationeringer formentlig måtte sænkes, hvis ikke der kom mad fra Danmark. Specielt den tyske civilbefolknings forbrug af svine- og oksekød var afhængig af danske leverancer. Denne skærpede opfattelse af de danske fødevarers afgørende betydning for den tyske civilbefolkning var gældende for en række indberetninger fra forskellige tyske myndigheder i den resterende del af besættelsesperioden.

Efter at kundekortene var blevet indført den 1. maj 1943, var handelsforhandlingerne mellem Danmark og Tyskland aldeles udramatiske. Alle de store konfliktspørgsmål var afklaret, og der var kun mindre uoverensstemmelser tilbage at drøfte. Der kan angives fire hovedårsager til det: 1) Efter årsskiftet 1942-1943 steg landbrugsproduktionen, og som følge heraf steg eksporten til Tyskland betydeligt resten af besættelsesperioden. Specielt leverancerne af svine- og oksekød steg markant. 2) De danske myndigheder – herunder landbrugets organisationer – havde gennem flere år bevist, at de havde styr på det danske fødevarerforbrug. Derfor så besættelsesmagten ingen grund til at ændre det etablerede forhandlingssystem, da man mente, det sikrede maksimal fødevarereksport til Tyskland og tyskbesatte lande. 3) Fødevarereksporten steg

- Mon det Svin ikke snart er slagtefærdigt, saa vi igen kan faa
Kød og Flæsk

Fig. 4. Karikaturtegning af Hitler som gris. Under besættelsen blev der i de illegale blade bragt flere karikaturtegninger om den danske landbrugseksport til Tyskland. Da produktionen af svinekød i sommeren 1942 ikke kunne dække det danske forbrug, blev det i den illegale presse forklaret med en for stor tysklandseksport. Under krigen var forbruget af fødevarer i Danmark langt højere end i andre tyskbesatte lande. Rationerne af kød, flæsk og smør var desuden betydeligt højere i Danmark end i Tyskland, og de tyske forhandlere truede løbende med at beskære de danske rationer til det tyske niveau. De besluttende tyske myndigheder troede dog ikke på noget tidspunkt, at det ville være muligt at indføre en skrap fødevarerationering i Danmark. Kilde: Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945. Det illegale blad Folkets Røst, 1. juli 1944.

i en periode, hvor de tyske fødevarerforsyninger faldt. Der var derfor ingen grund til at risikere de vigtige danske fødevarerleverancer ved at kræve et andet system indført. 4) Selv hvis besættelsesmagten havde ønsket at fjerne de danske myndigheder og erstattet dem med tysk administrativt personale, havde den ikke ressourcerne til at gøre det. Det blev bevist efter september 1944, hvor det danske politi blev afsat, og hvor besættelsesmagten ikke havde ressourcer til at erstatte det.

Det betyder også, at den danske regerings tilbagetræden den 29. august 1943 ingen betydning havde for handelsforhandlingerne mellem Danmark og Tyskland. Det var fortsat regeringsudvalgene, der forhandlede som tidligere, og danske embedsmænd og landbrugets organisationer fortsatte deres arbejde under den ændrede politiske situation. Vel at mærke med regeringspartiernes opbakning!

Den danske fødevarereksports faktuelle og politiske betydning⁵⁴

Adskillige tyske rapporter vedrørende landbrugsproduktionen og landbrugseksportens betydning er allerede omtalt i det ovenstående, og der vil blive henvist til flere i det følgende afsnit. Først vil den faktuelle betydning af eksporten kort blive opstillet, inden de politiske implikationer vurderes.

I figur 5 og 6 er der foretaget beregninger af henholdsvis smørekseportens og svine- og oksekødseksportens faktuelle betydning for det tyske forbrug. Beregningen er begge steder baseret på: 1) Beregninger foretaget i forskellige tyske rapporter, hvor for eksempel fire ugers forbrug svarer til ca. 8% af det samlede forbrug. 2) Den tyske civilbefolknings forbrug. 3) Den tyske bybefolknings forbrug, hvor bybefolkningen svarer til civilbefolkningen fratrukket de selvforsynende landmænd. 4) De tyske troppers forbrug. 5) Det samlede tyske forbrug. Kolonne 1 er derfor beregnet ud fra estimater foretaget i forskellige tyske rapporter, og kolonnerne 2-5 er baseret på officielle statistiske data udarbejdet efter krigen.

Det er vigtigt at understrege, at beregningerne i tabellerne skal tages med store forbehold, primært fordi dataene for det tyske forbrug er meget usikre. Det skyldes mest, at der er foretaget en beregning af forbruget hos de tyske landmænd, der som de danske lovligt måtte slagte svin og kvæg til eget forbrug. Samtidig er det tyske sorte marked ikke med i de halvofficielle data i *Statistisches Handbuch*, og samlet har det tyske forbrug formentlig været højere end angivet. Omvendt er dataene over omfanget af den danske eksport meget troværdige, fordi både eksportudvalgene og Reichsstellen førte detaljerede opgørelser, og der er ingen eksempler på uoverensstemmelser mellem dem.

	1) Tysk beregning	Befolkning		4) Wehrmacht	5) Total
		2) Civil	3) By		
Ebner. Indberetning for 1941	8%	7%	9%	84%	6%
Ebner. Indberetning for 1941-42	6%	5%	7%	37%	5%
Best. Indberetning for 1942-43	8%	7%	9%	31%	5%
Backe. Indberetning for 1943-44	8-10%	7%	9%	36%	6%
Opgørelse 1/10-44 – 30/3-45 ⁵⁵	-	4%	5%	21%	3%

Fig. 5: De danske smørleverancers betydning for det tyske forbrug i de enkelte besættelsesår. Beregninger foretaget i forskellige indberetninger, samt beregninger baseret på eksportmængder opstillet af Nissen, 2005 kapitel 8 og 9, sat i forhold til data for det tyske forbrug ifølge Statistisches Handbuch, 1949, s. 494.

Det er vigtigt at pointere, at den faktuelle betydning af den danske eksport i forhold til det tyske forbrug ikke i sig selv er særlig interessant. Kun når den faktuelle betydning sættes i forhold til de politiske implikationer, kan landbrugseksportens samlede betydning opgøres, selv om det i praksis er vanskeligt at adskille de to ting. Brandenburg Jensen har konkluderet, at Werner Best i sine rapporter til Berlin manipulerede sine beregninger, og at den danske fødevareeksport derfor blev opfattet til at have væsentlig større betydning, end den rent faktisk havde.⁵⁶ For det første var Ebner begyndt at sætte de danske leverancer i forhold til den tyske civilbefolknings forbrug længe før, at Best kom til København, og det var efter al sandsynlighed Ebner, der var forfatteren bag de økonomiske dele af rapporterne fra gesandtskabet efter, at Best blev Rigsbefuldmægtiget. For det andet er det vigtigt at anføre, at præcise opgørelser over det tyske forbrug ikke var til stede, da rapporterne blev skrevet. Derfor blev beregningerne foretaget på basis af overslag over den tyske civilbefolkning og den ugentlige ration per person. Som vist i figurerne svarede beregningerne i rapporterne nogenlunde til beregningerne foretaget ud fra den danske eksport sat i forhold til efterkrigsopgørelserne over det tyske forbrug. Dette med undtagelse af Backes opgørelser i september 1944, hvor han tilsyneladende overdrev betydningen af de danske leverancer af flæsk og oksekød. Det er derfor meget misvisende at konkludere, at Best, Ebner og andre bevidst misinformede læserne af deres rapporter. De forsøgte dog at afspejle forholdene i Danmark så positivt som muligt. En sådan misinformation ville også betyde, at de myndigheder, som modtog og læste rapporterne, var uvidende og naive, hvilket ikke er korrekt.

	1)	Befolkning		4)	5)
	Tysk beregning	2) Civil	3) By	Wehrmacht	Total
Ebner. Indberetning for 1941	8%	7%	9%	28%	6%
Ebner. Indberetning for 1941-42	6%	4%	5%	10%	3%
Best. Indberetning for 1942-43	6-8%	4%	6%	9%	3%
Backe. Indberetning for 1943-44	20%	10%	14%	22%	7%
Opgørelse 1/10-44 – 30/3-45 ⁵⁷	-	10%	13%	20%	6%

Fig. 6: De danske svine- og oksekødsleverancers betydning for det tyske forbrug i de enkelte besættelsesår. Beregninger foretaget i forskellige indberetninger, samt beregninger baseret på eksportmængder opstillet i Nissen, 2005 kapitel 8 og 9, sat i forhold til data for det tyske forbrug i Statistisches Handbuch (1949), s. 494.

På baggrund af beregningerne, der er vist i figurerne, er det rimeligt at konkludere, at den danske eksport af smør og svine- og oksekød svarede til ca. en måneds forbrug – eller ca. 8% – hos den tyske civilbefolkning. Betydningen var relativt lav i høstårene 1941-42 og 1942-43, specielt hvad angår svine- og oksekød. Efter dette tidspunkt steg betydningen af svine- og oksekødseksporten, mens smørekseporten fortsat udgjorde omkring en måneds forbrug. Det skyldtes en kombination af, at den danske eksport af svine- og oksekød mere end fordobledes fra høståret 1942-43 til det følgende år, og at den tyske civilbefolknings fødevarerforbrug faldt voldsomt.⁵⁸ Dette indicerer også, at de beregninger Backe foretog i september 1944, og som viste, at den danske eksport af svine- og oksekød udgjorde omkring 20% af civilbefolkningens forbrug og ca. 25% af Wehrmachts forbrug, måske var mindre overdrevet, end det umiddelbart kan synes. Han relaterede højst sandsynligt den danske eksport til forbruget hos den tyske bybefolkning, fordi de selvforsynende landmænd klarede sig selv. Det var dermed bybefolkningen, som havde fordel ved de danske fødevarerleverancer, men det var også den, der ville lide, hvis importen fra Danmark forsvandt. Når bybefolkningens forbrug faldt markant det sidste krigsår, og den danske fødevarereksport samtidig steg er det ikke umuligt, at op til 20% af de tyske byers forbrug af svine- og oksekød blev dækket af danske leverancer.

Det fører frem til en vurdering af fødevarereksportens politiske betydning. Som vist blev der sendt et anseeligt antal rapporter fra det tyske gesandtskab i København under besættelsen, der understregede betydningen af de danske leverancer for den tyske civilbefolkning. Ebner var forfatteren til de fleste af rapporterne, men han blev støttet af den Rigsbefuldmægtigede – Renthe-Fink

eller Best afhængig af tidspunktet. Hertil kan føjes, at lederen af Wehrmachts økonomiske afdeling i Danmark, Frigattenkapitän Forstmann, var meget opmærksom på betydningen af de danske fødevarerleverancer.⁵⁹ Der var på den måde sammenfaldende interesser mellem de ledende tyske myndigheder i Danmark i at sikre landbrugsproduktionen, og det spillede en væsentlig rolle, når andre politiske forhold i Danmark blev drøftet.

Som repræsentant for Ernærings- og Landbrugsministeriet udtrykte Walter gentagne gange under besættelsen sin mening om den danske fødevarerproduktion. Han understregede adskillige gange, at det var af større betydning at sikre Tysklands fødevarerforsyning end at følge en mere politisk-ideologisk linie i Danmark, ved for eksempel at kræve en nazistisk eller seminazistisk regering indsat. Der er tilsvarende flere eksempler på, at han forsøgte at intervenere i politiske kriser for at opretholde status quo.⁶⁰ Det klareste eksempel var i oktober 1944, hvor han skrev et meget kritisk brev til Auswärtiges Amt i anledning af, at det danske politi var blevet arresteret.⁶¹ Han gjorde det helt klart, at der efter fjernelsen af politiet ikke længere var nogen kontrol med produktionen og forbruget. Derfor betvivlede han stærkt, at den danske eksport ville finde sted i hidtidigt omfang. Et andet eksempel er fra november 1943, hvor en delegation bestående af tre højtstående embedsmænd – Was-sard, Mohr og A.P. Jacobsen – besøgte centrale myndigheder i Berlin. Den 2. november kl. 17 var der møde med Staatssekretär Steengracht i Auswärtiges Amt, 3. november kl. 12 med Staatssekretär Landfried og Ministerialrat Ludwig i Reichswirtschaftsministerium, kl. 12.30 samme dag med Staatssekretär Backe i Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft, kl. 15 samme dag med Reichsbankdirektor Puhl, inden de sluttede af med et møde 4. november kl. 10.30 i OKW (Oberkommando der Wehrmacht) med »Oberster Chefs des Rüstungsstabs«, General Becker.⁶² På denne tur rundt i ministerierne fulgte Walter delegationen og deltog på møderne, hvor han på danskernes vegne forklarede betydningen af fødevarereksporten. Danskerne opfattede ham tydeligvis som en vigtig støtte, og alle de tyske myndigheder udtrykte viden om forholdene i Danmark, primært fordi Walter løbende holdt dem orienteret. Alt tyder derfor på, at Walter gjorde alt, hvad han kunne, for at overbevise andre centrale tyske myndigheder om, at det var i tysk interesse at lade forholdene i Danmark forblive uændret. Der var ingen grund til at risikere de vigtige fødevarerleverancer til Tyskland gennem politiske ændringer.

Walters overordnede, Herbert Backe, interвенerede også nogle gange under politiske kriser i Danmark. Den 2. september 1943, tre dage efter den danske regerings tilbagetræden, oplyste van Scherpenberg fra det tyske gesandtskab i København til Auswärtiges Amt, at Walter og Backe ikke ønskede at udnytte situationen i Danmark til at hente flere fødevarer.⁶³ De var tværtimod ind-

Fig. 7. Billede af tysk soldat på Fredericia Bane-gård: De Frie Danske bragte i juli 1943 dette billede af en overbelæst tysk soldat på vej på or-lov. Tyske soldaters mad-pakker var det synlige be- vis på, at der blev sendt fødevarer sydpå. I de ille- gale blade var det derfor disse leverancer, der blev angrebet som udtryk for den tyske udplyndring af Danmark. Det blev ofte konstateret i forlængelse heraf, at det blev betalt via clearingkontoen i Na- tionalbanken. I realiteten udgjorde tyske soldaters personlige madleverancer kun en brøkdel af Dan- marks samlede fødevarer- eksport til Tyskland. Kil- de: Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940- 1945. Det illegale blad De Frie Danske, juli 1943.

DANMARKS UDPLYNDRING:
Lynskud fra Fredericia Banegaard
Dette sker med Ministeriet Scavenius' Billigelse!

stillet på at acceptere mindre fødevarerleverancer i en periode, men de krævede til gengæld, at forholdene i Danmark hurtigst muligt vendte tilbage til det normale. Igen i februar 1944 understregede Backe den danske fødevarereksports betydning i et brev til den tyske finansminister vedrørende besættelsesomkostningerne.⁶⁴ Han pointerede, at dette spørgsmål ikke måtte skade den danske interesse i at eksportere. Han gav også udtryk for, at det efter hans

mening kunne ske, hvis ikke ro og orden i Danmark blev opretholdt, eller hvis der ikke blev leveret flere varer fra Tyskland. Det tydeligste eksempel på, at Backe intervererede, er fra den 26. september 1944, hvor han skrev et vredt brev til den tyske udenrigsminister, Ribbentrop.⁶⁵ I brevet gjorde han det helt klart, at fjernelsen af det danske politi satte den afgørende danske fødevarer-eksport på spil. Konsekvensen af det kunne meget vel blive, at den tyske civilbefolkning mistede ca. 20% af forsyningerne af svine- og oksekød, og han krævede derfor, at forholdene i Danmark blev genoprettet. Karl Schnurre, lederen af den handelspolitiske afdeling i Auswärtiges Amt, som refererede til Backes brev, gav i sit brev tydeligt udtryk for, at han til fulde delte Backes bekymring og krav. Han opfordrede derfor Best til snarest at finde frem til en løsning, der kunne sikre ro og orden i Danmark.

Det er således tydeligt, at Auswärtiges Amt og Ernærings- og Landbrugsministeriet havde en fælles interesse i at sikre, at forholdene i Danmark var så normale som muligt. Auswärtiges Amt forsøgte efter bedste evne at forblive ved magten, og fødevarereksporten var et godt argument i den sammenhæng. Ernærings- og Landbrugsministeriet opfattede normalitet som forudsætningen for at sikre en maksimal mængde fødevarer fra Danmark, og det lykkedes tilsyneladende at overbevise andre myndigheder i Berlin om, at det specielle system i Danmark var til tysk fordel.

Hitler indikerede flere gange, at han var opmærksom på betydningen af den danske landbrugseksport til Tyskland. Da Best blev udnævnt til Rigsbefuldmægtiget i Danmark, beskrev Hitler på et møde den 27. oktober 1942, hvilke pligter Best havde. Noget af det vigtigste var at sikre fødevarereksporten ved at opretholde de eksisterende forhandlingsinstitutioner.⁶⁶ Igen to dage efter den danske regerings tilbagetræden den 29. august 1943, beordrede Hitler, at Best skulle sikre at den danske *Wirtschaftskraft* blev opretholdt.⁶⁷ Det samme var tilfældet i april 1944, hvor Hitler udstedte en instruks om, at der skulle eksporteres større varemængder til Danmark for at animere de danske landmænd til at producere mere. Endelig refererede Schnurre den 13. oktober 1944 til en gentaget instruks fra Hitler.⁶⁸

Det er således overvejende sandsynligt, at den danske fødevarerproduktion og -eksport havde afgørende betydning for den generelle tyske besættelsespolitik i Danmark. Ernærings- og Landbrugsministeriet understregede adskillige gange betydningen af de danske fødevarerleverancer for den tyske civilbefolkning, og Auswärtiges Amt støttede op bag denne opfattelse. Dette skal ses i sammenhæng med, at den nazistiske ledelse havde stort fokus på den tyske civilbefolknings fødevarerforsyning. Hans-Erich Volkmann har beskrevet denne holdning som: »Traumatiseret af de dårlige fødevarerforsyninger under Den første Verdenskrig, havde de nazistiske ledere, med Hitler i spidsen, en aldrig

overvundet frygt for en utilfreds befolkning på hjemmefronten, der ikke blot kunne svække krigsmorale, men tillige kunne true hele systemet.«⁶⁹

Backe havde en tilsvarende opfattelse. I sin bog fra 1941 forklarede han det tyske nederlag under Den første Verdenskrig med en svigtende fødevarerforsyning til den tyske civilbefolkning. Det er således rimeligt at tillægge fødevarerområdet så stor betydning for ledelsen af det nazistiske regime, at de danske leverancer af mad efter al sandsynlighed fik større indflydelse på den generelle besættelsespolitik i Danmark end den faktuelle betydning antyder.

Sammenfatning

Danske leverancer af smør, svine- og oksekød udgjorde omkring en måneds forbrug for den tyske civilbefolkning. I det sidste år steg svine- og oksekødsleverancerne til 10-15 % af dette forbrug, hvilket var langt mere end forventet af både danske og tyske landbrugsekspertter umiddelbart efter besættelsen i 1940. Det hjalp utvivlsomt Walter og Backe til at kunne overbevise andre tyske myndigheder om fordelene ved at lade den særlige dansk-tyske forhandlingsinstitution fortsætte under krigen. Ikke alene sikrede det en maksimal eksportmængde; det blev samtidig klaret på en måde, hvor besættelsesmagten måtte anvende et minimum af ressourcer. Forhandlingsinstitutionerne var også til fordel for den danske befolkning. Selv om der blev eksporteret betydelige fødevarer til Tyskland, blev den danske befolkning sikret et højt fødevarerforbrug pr. indbygger. Et forbrug, der var langt højere end i noget andet tyskbesat land eller i Tyskland selv.

Den store fødevarereksport og den aktive økonomiske kollaboration, som de danske myndigheder og landbrugsorganisationer præsterede, spillede således utvivlsomt en afgørende rolle for den relativt lempelige besættelsespolitik i Danmark. Det var dermed også en medvirkende årsag til, at Danmark blev et så udtalt særtilfælde blandt de tyskkontrollerede lande. Man må dog samtidig konstatere, at fødevarerleverancerne bidrog direkte til den tyske krigsøkonomi. Både fordi den dermed sikrede en væsentlig del af den tyske befolknings forbrug af mad, men også fordi den medførte, at Tyskland kunne frigive en del af sine ressourcer til andre ting end fødevarerproduktion.

Litteratur

Steen Andersen, *Danmark i det tyske Storrøm. Dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41*, København 2003.

Herbert Backe, *Um die Nahrungs-Freiheit Europas*, Leipzig 1941.

Betænkning og Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget [...] nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens §45, Bind I-XV (1945-53). København. (De Parlamentariske Kommissioners Beretninger). Notehenvvisninger: PK.

- Karl Brandt, *Management of Agriculture and Food in German-Occupied and Other Areas of Fortress Europe. A Study in Military Government*, Stanford 1953.
- Christian Gerlach, *Krieg, Ernährung, Völkermord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg*, Hamburg 1998.
- Claus Bundgaard Christensen, »Sortbørskriminalitet i Danmark fra besættelse til efterkrigstid«, *Historisk Tidsskrift, Bind 102. Hæfte 2*, 2002, s. 338-363.
- Claus Bundgaard Christensen, *Den sorte børs – fra besættelse til efterkrigstid*, København 2003.
- Phillip Giltner, »Trade in 'Phoney' Wartime: The Danish-German Maltese Trade Agreement of 9th of October 1939«, *International History Review, xia 2. May 1997*, s. 333-346.
- Phillip Giltner, »In the Friendliest Manner. German-Danish Economic Cooperation During the Nazi Occupation of 1940-1949«, *Studies in Modern European History*. Vol. 27. New York 1998.
- Henrik Hauch, *Landbrugsminister Henrik Hauchs erindringer*, Århus 1978 (Oprindeligt udgivet som artikler i ugebladet *Landet* i 1955 og 1956).
- Ole Brandenburg Jensen, *Infiltration, kollaboration og nødvendigt samarbejde. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*, upubliceret ph.d.-afhandling fra Århus Universitet 2003.
- Sigurd Jensen, *Levevilkår under Besættelsen. Træk af den Økonomiske og Sociale Udvikling i Danmark under den Tyske Besættelse 1940-45*, København 1971.
- Flemming Just, *Landbruget, staten og eksporten 1930-1950*, Esbjerg 1992.
- Hans Kirchhoff, *Augustoprøret 1943 – Samarbejdspolitikens fald – Forudsætninger og forløb – En studie i kollaboration og modstand*, København 1979.
- Hans Kirchhoff, *Samarbejde og modstand under besættelsen. En politisk historie*, Odense 2002.
- Helge Knudsen og Henrik V. Ringsted, *Maskerne falder i Nürnberg*, København 1946.
- Joachim Lund, *Danmark og den europæiske nyordning. Det nazistiske regime og Danmarks plads i den tyske Grossraumwirtschaft 1940-42*, upubliceret ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet 1999.
- Länderrat des Amerikanischen Besatzungsgebiets, Hrsg: *Statistischen Handbuch von Deutschland 1928-1944*. Franz, München 1949.
- Mark Mau, »Business as usual«. *De dansk-tyske handelsrelationer under besættelsen. En analyse af Udenrigsministeriets embedsmænds politik i regeringsudvalget*, upubliceret konferensspeciale fra Københavns Universitet 2002.
- Mogens Rostgaard Nissen, »Landbruget og den danske neutralitet efter udbruddet af Anden Verdenskrig«, *Historie*, nr. 1, 2003, s. 124-157.

- Mogens Rostgaard Nissen, »Prices on food 1940-45: Nazi price policy in occupied Denmark«, *NORDEUROPAforum. Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur*. 14. Jahrgang. 1, 2004, s. 25-44.
- Mogens Rostgaard Nissen, *Produktions- und Lieferfreudigkeit. Landbruget under den tyske besættelse 1940-1945*, upubliceret ph.d.-afhandling fra Syddansk Universitet, 2005.
- Henning Poulsen, *Besættelsesårene 1940-1945*. Århus 2002.
- Viggo Sjøqvist, *Danmarks Udenrigspolitik 1933-1940*, 2. udgave, Haslev 1971.
- Hans-Eric Volkmann, »Landwirtschaft und Ernährung in Hitlers Europa 1939-45«, *Militärgeschichtlichen Mitteilungen* 35, 1984, s. 9-75.
- Alex Walter, »Die Wirtschaft der nordischen Länder«, *Nauticus. Jahrbuch für Deutschlands Seeinteressen. Herausgegeben auf Veranlassung des OKM*, 24 (1941), s. 356-75.
- Alex Walter, »Landwirtschaftliche Zusammenarbeit im Europa«, *Bericht über Landwirtschaft. Zeitschrift für Agrarpolitik und Landwirtschaft. Herausgegeben im Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft*, 28 (1942/43), s. 351-59.
- Alex Walter, »Zwischenstaatliche Landwirtschafts-Zusammenarbeit«, *Odal: Monatschrift für Blut und Boden*, 10 (1941), s. 97-101.
- Robert S. Wistrich, *Who's Who in Nazi Germany*, 2. udgave, London 2002.

Noter

1. Giltner, 1998 s. 3; Brandt, 1953 s. 299; Poulsen, 2002 s. 11 blandt andre.
2. Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft.
3. Bundesarchive (herefter BAarch): R16/1351. Rapport med overskriften *Die Ernährungswirtschaft in Dänemark, Norwegen und Schweden*, der ifølge et modtagerstempel er ankommet til Reichsnährstand 15. juni 1940 og BAarch: R15V/34. Kort rapport med overskriften *Ausfuhrmöglichkeiten Dänemarks nach dem 9. April 1940* der er udarbejdet i Reichsstelle für Milcherzeugnisse, Öle und Fette umiddelbart efter besættelsen.
4. Statistisk Aarbog 1940.
5. Dette afsnit er i væsentlig grad baseret på Nissen, 2005 kapitel 1 og 2, hvor der foretages en grundigere gennemgang.
6. Mau, 2002 s. 2 og Jensen, 1971 s. 18.
7. Departementschef.
8. Walter, 1942-43 s. 351. Det er derfor meget misvisende, når Sjøqvist, 1971 s. 326 noterer, at Walter tilhørte den handelspolitiske afdeling i det tyske udenrigsministerium, Auswärtiges Amt.
9. Reichswirtschaftsministerium.
10. BAarch R901/67939 og R9I/949.

11. Viceminister eller øverste embedsmand i et ministerium.
12. Wistrich, 2002 s. 6-7 og Gerlach, 1998 s. 15-22.
13. Hauch, 1978 s. 86-92 og Nissen, 2005 s. 64-66.
14. BAarch: R901/68939 og R9I/949. Handelspolitischer Ausschuss var et udvalg, hvor alle centrale økonomiske myndigheder i Berlin deltog med en højststående embedsmand på Ministerialdirektor-niveau. Læs også Lund, 1999 s. 34 og Nissen, 2005 s. 47-48.
15. Mau, 2002 s. 25 og Andersen, 2003 s. 33.
16. Just, 1992 s. 121 og 138.
17. Just, 1992 s. 138 og Landbrugsrådets Arkiv, Præsidiemeddelelser (herefter PR) nr. 26/1939.
18. Læs også Nissen, 2005 kapitel 2.
19. Det tyske udenrigsministerium.
20. BAarch: R901/67771 og Jensen, 1971 s. 73.
21. BAarch: R901/67771.
22. PR 14/1941. Læs Nissen, 2005 kapitel 2 for en grundigere gennemgang af forholdet mellem de institutioner og aktører, der er opstillet i figur 1.
23. Nissen, 2005 kapitel 5.
24. Dette afsnit er i væsentlig grad baseret på Nissen, 2005 kapitel 9, hvor der er en grundig gennemgang af de dansk-tyske handelsforhandlinger under besættelsen.
25. BAarch: R16/1306.
26. Læs Nissen, 2005 kapitel 4, for en uddybende gennemgang.
27. Det blev klart udtrykt af Walter på et møde 7. april 1941 med repræsentanter fra Landbrugsrådets præsidium, PR nr. 8/1941.
28. PR nr. 34/1940.
29. BAarch: R901/67736.
30. Rigsarkivet (herefter RA): UM 1909-45, H64-193.
31. Se Bundgaard Christensen, 2003 s. 319.
32. Kirchhoff, 2002 s. 19-20.
33. BAarch: R901/68311. Rapport med overskriften *Wirtschaftslage in Dänemark*.
34. BAarch: R901/68311. Rapport dateret 18. februar 1941 med overskriften *Bemerkungen zur Wirtschaftslage Dänemarks*.
35. BAarch: R901/68939 og R9I/949.
36. RA: UM 1909-45, H64-192 samt Mau, 2002 s. 108. Udkast til Scavenius tale 15. november 1940 i Rigsdagen.
37. BAarch: R901/68311. Rapport dateret 15. juni 1941 med overskriften *Die Wirtschaft Dänemarks im ersten Jahr nach der Besetzung und ihre Bedeutung für Deutschland*.

38. PR nr. 19/1941.
39. PR nr. 19/1941 vedrørende referat fra regeringsudvalgsmøde 26. september 1941. Med *Protokollen* mentes handelsaftalen.
40. BAarch: R901/68311, R901/68712 og Lund, 1999 s. 166. Rapport dateret 31. januar 1942 med overskriften *Dänemarks Wirtschaft in Beziehung zu Deutschland*.
41. Länderrat des Amerikanischen Besatzungsgebiets, Hrsg, 1949 s. 494.
42. Knudsen og Ringsted, 1946 s. 53-74.
43. RA: Privatarbiv nr. 5187: Kristen Bording. Fra artikel i Vejle Amts Folkeblad medio september 1945 i anledning af Bordings 25 års jubilæum i Folketinget.
44. Læs Nissen, 2005 kapitel 8 og 9, hvor fordelingen af den danske fødevarerproduktion gennemgås.
45. RA: UM 1909-45, H64-194 og PR 13/1942 samt Mau 2002, s. 50. Brev fra Udenrigsministeriet dateret 7. juli 1942.
46. RA: UM 1909-45, H64-195 og PR nr. 18/1942.
47. BAarch: R901/67735. Rapport dateret 24. november 1942 med overskriften *Politische Informationen für die deutschen Dienststellen in Dänemark*, med den tilføjende overskrift *Abschluss der deutsch-dänischen Regierungsausschuss-Verhandlungen und die Leistungen der dänischen Landwirtschaft an das Reich*.
48. RA: UM 1909-45, H64-195 og PR nr. 20/1942.
49. Læs Nissen, 2005 s. 200-202, hvor omfanget af hjemmeslagtninger vurderes.
50. RA: 1909-45, H64-195. Referat af møder i perioden 16.-18. marts 1943.
51. PR nr. 9/1943.
52. BAarch: R901/67735.
53. BAarch: R901/67735. Rapport dateret 15. april 1943 med overskriften *Politische Informationen für die deutschen Dienststellen in Dänemark*.
54. Dette afsnit er i væsentlig grad baseret på Nissen, 2005 kapitel 10.
55. Beregningen er foretaget på basis af en eksporteret smørmængde til Tyskland på ca. 14.000 tons i perioden, jf. Landbrugsrådets Præsidiemeddelelser, og sat i forhold til halvdelen af det tyske forbrug i høståret 1943-44, idet der ikke er data for det tyske forbrug i høståret 1944-45. Der skal tages højde for, at smørproduktionen generelt var meget lavere i vinterhalvåret i forhold til sommerhalvåret.
56. Brandenburg Jensen, 2003 s. 205 og de følgende sider.
57. Beregningen er foretaget på basis af en eksporteret mængde svine- og oksekød til Tyskland på ca. 72.000 tons i perioden, estimeret på baggrund af data i Landbrugsrådets Præsidiemeddelelser, og sat i forhold til halvde-

len af det tyske forbrug i høståret 1943-44, idet der ikke er data for det tyske forbrug i høståret 1944-45.

58. Ifølge Statistisches Handbuch, s. 494 faldt den tyske bybefolknings forbrug af svine- og oksekød med 1.051.000 tons, fra 2.077.000 i 1939-40 til 1.125.000 tons i 1943-44, og faldet var størst i det sidste krigsår.
59. Kirchhoff, 1979, vol. 1, s. 106 og Brandenburg Jensen, 2003 s. 205-206.
60. Kirchhoff, 1979, vol. 1, s. 106.
61. RA: Tyske Arkiver, Auswärtiges Amt, Ha. Pol. Abt., AA228. Brev dateret 11. oktober 1944.
62. RA: 0014: Landbrugs- og Fiskeriministeriet 1848- : J04: Statskonsulenten i Berlin 1921-45 (14/200/13). Pakke 9-12.
63. PK, Bilag XIII, 429, s. 930.
64. PK, Bilag XIII, 438, s. 943.
65. RA: Tyske Arkiver, Auswärtiges Amt, Ha. Pol. Abt., AA228. Rapport dateret 13. oktober 1944 skrevet af lederen af den handelspolitiske afdeling i Auswärtiges Amt, Karl Schnurre.
66. Kirchhoff, 1971, vol. 1, s. 48-52 og Brandenburg Jensen, 2003, s. 214-215.
67. RA: Tyske Arkivalier, Auswärtiges Amt, Ha. Pol. Abt. AA 281; Lund, 1999, s. 171-172 og Kirchhoff, 1979, vol. 1, s. 105-106. Rapport skrevet af Schnurre, dateret 26. december 1943.
68. RA: Tyske Arkiver, Auswärtiges Amt, AA 228.
69. Volkmann, 1984 s. 9.

Forfatter

Mogens Rostgaard Nissen, født 1965. Cand.mag. i historie og statskundskab fra Københavns Universitet 2001. Ph.D. 2005 med afhandlingen *Produktions- und Lieferfreudigkeit. Landbruget under den tyske besættelse 1940-1945* fra Syddansk Universitet. Projektet var et led i forskningsprojektet *Besættelsestidens erhvervsmæssige og økonomiske forhold*, hvor 11 forskere fra danske universiteter, museer, arkiver og Handelshøjskolen i København deltager med forskellige projekter. I august 2005 udkommer bogen *Til fælles bedste – Landbruget under den tyske besættelse 1940-1945*.